

НАПРАВЛЕНИЕ

“НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ, ИСТОРИОГРАФИЯ И АРХИВИСТИКА”

Петко С. Петков/ P. S. Petkov

РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА 1877–1878 г. КАТО ПЕРИОДИЗАЦИОННА ГРАНИЦА В НОВАТА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ

The Russian-Turkish war of Liberation of 1877–1878 as a Periodizational Borderline in Modern Bulgarian History

This paper discusses the significance of the Russian-Turkish War of 1877–1878 as a periodizational borderline in the modern Bulgarian history. The question about the reasons for choosing the war as such a borderline has been posed. The author challenges the traditionally adopted thesis that one of the two peace treaties of 1878 – the Peace Treaty of San Stefano or the Berlin Treaty – marks the beginning of the modern Bulgarian history. The author's point of view is that the beginning of the new state history of Bulgaria has been set by the Constituent Assembly (February – April) and the First Grand National Assembly (April – June) in 1879. Once again the author grounds his concept that a symbol of the Liberation as a historical date should not be the day of the signing of the preliminary Russian-Turkish treaty – March 3rd, 1878 but the day of the breaking out of the April Uprising in 1876 – 20th of April.

Key words: liberation from Ottoman yoke, Bulgarian state, provisional Russian occupation government, the Great Powers, the Constituent Assembly.

1. Защо е важен въпросът за периодизацията? Защото от отговорите му зависи оценката ни за това кога започват или свършват определени трайни исторически процеси и промени, колкото и условно да е това. В случая с Руско-турската война 1877–1878 г. (РТВ) има и допълнителни основания за сериозността на проблема – почти няма български учен, който да не е поставял това събитие като периодизационна граница в българската история.

2. Каква периодизационна граница е Руско-турската война 1877–1878 г.? Известно е, че тя не е разделителна линия в историческото развитие на всички български земи и населения, доколкото след окончателния ѝ край немалка част от тях не променят довоенното си положение, за някои български области то става дори по-тежко. От друга страна, в земите, населени преобладаващо с българи, които след 1878 г. получават административна или политическа автономия, се създават условия за редица нови процеси или за по-ускорено развитие на някои тенденции, проявили се още в довоенните десетилетия.

Най-безспорното разделително значение на Руско-турската война 1877–1878 г. е в политически смисъл. След тази война българите възстановяват (според едни) или създават наново (според други) държавата си (това е и главното основание РТВ да се определя като освободителна). Доколкото създаването на българска държава е една от основните цели на българското общество и съществена част от формирацията се именно през XIX век български национален идеал, то значението на РТВ е значимо. Проф. Николай Генчев оценяваше финала на политическото преустройство през Българското възраждане като „ограничен политически преврат, довел до частично национално освобождение“¹. Очевидно той основава заключението си на недovършеното национално освобождение и обединение на българските земи и населения, последвало от легитимиращия края на РТВ Берлински договор 1878 г.

Но и в друг аспект т.нар. Българско възраждане или преддържавната нова история на българите завършва с „ограничен политически преврат“. В резултат от провокираната с Априлското въстание европейска намеса след освобождаването на част от българските земи и устройването на българската държава, тя започва самостоятелното си развитие с висока степен на зависимост от противоречивите интереси на великите сили и при общопризнатата политическа доминация на Русия в българското княжество – следствие от първостепенната ѝ роля за нашето освобождение. Обективният исторически подход при тълкуването на фактите изисква да се признае, че не някой друг, а българският политически елит (макар и не целият) направи Русия вътрешнополитически фактор, като я застави да се заеме с освобождението на страната, което не можеше да не доведе до руска окупация на България (такава дори се предвиждаше в програмата на Българското централно благотворително общество от 19.XI.1876 г.²). Същият този елит, след като не успя сам да се справи с управлението на княжеството и правилно да съветва младия си и неопитен княз Александър I (главно поради партизански противоборства и поради липсата на осъзнат и неотклонно следван приоритет на държавните и националните интереси над партийните и личните), допусна пряката намеса на официален Петербург в ръководството на държавата чрез руски министри, генерали и недобросъвестни дипломатически агенти, с което сам създаде предпоставките за острата политическа криза от средата на 80-те години. Изтъкването на тези далечни последици от българската радикална политическа активност през 1875–1876 г. позволява по-

обективно и най-вече по-цялостно да се представят и обяснят някои неблагоприятни, но закономерни следствия от Априлското въстание, свързани с предизвиканата от него намеса на великите сили и особено на Русия в политическото развитие на България. В този конкретен смисъл РТВ също е политическа граница – *предел на надеждите, че българите сами ще организират и ще извоюват държавната си независимост* (тази надежда и крайна политическа цел впрочем по-често е декларирана в доосвободенските националноосвободителни програми; последните изследвания показват, че не са много личностите и организациите, които не само са я поставяли на първо място, но са и знаели как да я постигнат³).

3. В конкретния случай е важно да се установи, но и да се докаже, има ли събитие от продължилата повече от година РТВ, което е периодизационно гранично – дали това е обявяването на войната, някоя от най-значимите битки, санстефанският или берлинският договор или някое друго. Ще напомня, че по тези въпроси в съвременната историческа литература не липсват мнения, различни от общоприетите⁴. В края на 80-те и през 90-те години на ХХ в. тезата, че Българското възраждане завършва с “освобождението на България през 1878 г.” стана общоприета от историческата наука, независимо от различните критерии: при определянето на долната хронологическа граница към началото на XVIII век – **българската активност**, а при фиксирането на горната – **решенията на великите сили по българския въпрос**, отразени в Санстефанския и Берлинския договор⁵. Тезата, че Българското възраждане завършва с договорите, подписани след Руско-турската война 1877–1878 г., е възприета и в най-новите учебници по история на България за горния училищен курс⁶. По въпроса за горната граница на Българското възраждане повечето автори посочват като такава годината 1878, защото тогава според тях се възстановява българската държава. Според повечето български историци горната граница на Възраждането е и начало на новата българска държава. Като се придържам към това принципно разбиране, ще се опитам да аргументирам едно различно от преобладаващите мнение за това кога се поставя началото на новата българска държава.

Някои приемат като разграничаващо събитие Санстефанският договор, други – Берлинският. Но тук възниква важният и принципен въпрос: *как и кога се възстановява или създава държавност?* Когато външни сили постановят създаването и признаят новата държава или когато тя сама се конституира и започне да се самоуправлява (аналогичен е въпросът за основаването на българската държава през VII в.). *Въпросът е има ли българска държава през 1878 г.? И този проблем е колкото теоретико-методологически, толкова и конкретно-исторически.*

Според мен Временното руско окупационно управление (ВРОУ) не е българска държавност, тя започва едва с Учредителното събрание (февруари – април 1879 г.) и с избора и встъпването в длъжност на първия княз на България Александър I след полагаането на клетва пред Първото Велико народно събрание на

26 юни 1879 г.⁷ Неслучайно в заседанието на Учредителното събрание от 26 март 1879 г. д-р К. Стоилов заявява: “Този трактат (Берлинският – б. м. П. П.) казва, че Българското княжество влиза в упражнението на своята автономия след избирането на княза; *то ще да каже, че догде да си изберем княз, ние се считаме още като една турска провинция, окупирана от една победоносна войска* (к. м. П. П.). Искаме ли да захванем нашата автономия, то ние трябва да прибързаеме да си изберем княз, до толкози повече като по този същия трактат на 3 май нашите освободители трябва да оставят отечеството ни”⁸.

Годината 1879 в същия смисъл е етапна историческа граница и за Източна Румелия: приет е Органически устав, назначен е първият генерал-губернатор, избрано е Областно събрание, доказан е българският характер на автономната област и управлението ѝ е поето предимно от българи⁹.

1879 година е повратна и за Северна Добруджа, предадена от Русия на Румъния по Санстефанския договор, и то не заради участието на Румъния във войната, а като компенсация за отнетата в полза на Русия бивша румънска територия Южна Бесарабия¹⁰. До 1879 г. се запазва българското църковно управление в областта, но на 12.X.1879 г. Доростоло-Червенският екзархийски митрополит Григорий е принуден да отправи последното си пастирско послание до “свещениците и населението на Тулча и цяла Добруджа”, след което е установена румънска духовна власт в Северна Добруджа¹¹. За българските области Нишко и Пиротско, признати за неразделна част от Българската екзархия със султанския ферман от 27.II.1870 г., 1879 година също е повратна, а в Македония именно през пролетта на 1879 г. приключва с неуспех опитът за освобождение и присъединяване към свободните български земи – Кресненско-Разложкото въстание¹².

Първата част от Новата история на България (т.нар. Възраждане) приключва преждевременно и окончателно след 1878–1879 г. в земите, населени с българи, които попадат в границите на Румъния и Сърбия. Там българщината (ако на Възраждането се гледа като на националноутвърждаващ процес) през следващите години е грубо потъпкана, тя тлее, докато не е заличена почти напълно под целенасочения многогодишен натиск на новите им власти и пред разочарованите, но пасивни погледи на управляващите в Княжество България. В този смисъл е недостатъчно аргументирано твърдението на някои автори, че възрожденските процеси в Северна Добруджа, Нишко и Пиротско продължават да се развиват до края на войните за национално обединение (1912–1918). Логичен е въпросът: след като до 1918 г. продължават възрожденските процеси в Северна Добруджа, макар и под румънска власт, защо те не продължават и след 1918 г.? Точно в тази година ли (и то при положение, че по време на Първата световна война Добруджа е освободена от българската армия), веднага с повторното навлизане на румънски войски и администрация възрожденските процеси там изведнъж замират, изчезват?

Възражението ми срещу поставянето на горната граница на Възраждането в 1878 г. (независимо дали се има предвид Санстефанският или Берлинският договор)

е обосновано с научната непригодност на критерия, който се прилага. Вместо периодизацията на отечествената ни история да изхожда от промените в българското общество и от активността на самите българи, в този конкретен случай очевидно се имат предвид макар и важни за българите решения на чужди държави и сили. Съгласно избрания от мен критерий – **българската активност, а не чуждата спрямо българите** – след провалянето на Цариградската конференция 1876 г. (провокирана в значителна степен от българското въстание през пролетта на 1876 г.) до Учредителното събрание (1879 г.) българската активност не само че не е водеща и определяща за хода на историческото развитие, но в значителна степен е подчинена на редица външни фактори. Голямата самостоятелна намеса на българите е веднъж през 1876 г. (и то не само чрез въстанието, но и с политическата активност след него¹³) и втори път – през учредителната за новата българска държавност 1879 г.¹⁴

В противен случай, т. е. ако продължаваме да твърдим, че краят на Възраждането е договорът, подписан от великите сили в Берлин през юли 1878 г., или предварителният руско-турски мир от 19.II.1878 г., ще трябва да приемем, че краят на един дълъг период от българската история, започнал в началото на XVIII в. като всестранно обновление от самите българи, е отбелязан от вездесъщите велики сили с едно политическо по характера си решение по българския въпрос. Ако продължим да поставяме Временното руско окупационно управление (ВРОУ – 1877–1879 г.) в началото на следващия период от българската история, то това ще означава, че приемаме за истинно твърдението, че външни сили (все едно с какви мотиви и цели) са възстановявали/създавали българската държавност след почти пет века прекъсване. Двете твърдения (първо – че краят на Българското възраждане е един от двата международни договора от 1878 г., в които българската страна не е представена, и второ – че началото на следващия голям исторически период в българската история започва с ВРОУ), възприети от българската историография, водят до неудобното, но аргументирано заключение, че както финалът на Българското възраждане, така и началото на следващия период са поставили не българите, а великите сили; учреденото от тях Княжество България, т. е. възстановената българска държава е функция и резултат повече от развитието на международните отношения по Източния въпрос, отколкото от държавосъзидателната воля на самите българи. Този извод обективно следва от сега възприетата периодизация, но подобно внушение не би било възможно, ако критерият за определянето на горната граница на възрожденската епоха беше свързан с българската държавоучредителна активност. При това самите велики сили, вземайки политическото решение за създаване на самостоятелна българска държава, все пак са предоставили значителни права на българския народ за нейното конституиране, гарантирайки категорично възможността му да изработи самостоятелно основния закон на княжеството (чл. 4 от Берлинския договор) и да си избере княз, т. е. държавен глава (чл. 3), както и става в хода на Учредителното и Първото Велико народно събрание 1879 г.

Налага се да уточня, че тук изобщо не се подлага на съмнение освободителният характер на руско-турската война 1877–1878 г. в смисъла, който винаги съм

изтъква¹⁵, не се подценяват героизмът и заслугите на руските войни; въпросът е в това, че според мен има твърде много основания да се съмняваме в знаковия характер на деня трети март, с който свързваме освобождението на българите от османско иго и който повече по традиция и безкритично възприемаме като край на Българското възраждане и начало на Новата история на България.

И понеже окончателният мирен договор – Берлинският, който предоставя политическа автономия на Княжество България и административна самостоятелност на Източна Румелия, в нашето общество все още трудно се възприема предимно положително (заради десетилетните негативни наслоения, свързани с откъсването на Македония и Южна Тракия и оставането им в Османската империя), по-добре е да търсим знаковата дата на Освобождението не в края, а в началото на поредицата от важни исторически събития, довели до възстановяването на българската държава. Такъв паметен исторически ден е 20 април, когато избухва най-масовото общобългарско въстание за освобождение, завършило с военен погром, но с политически успех. Превръщайки 20 април в национален празник ще поставим справедливо едно героично българско усилие като основание за отбелязването на деня на освобождението от османско иго и ще избегнем неудобството да честваме като такъв ден трети март, когато две чужди империи подписват споразумение, касаещо и българите, но повече самите тях.

Следователно началото на новата българска държава е свързано с Руско-турската война 1877–1878 г. и още по-точно с политическите резултати от нея, но като историческо събитие не се случва по време на войната, т.е. не трябва да го търсим в периода от обявяването ѝ през април 1877 г. до окончателния мирен договор през юли 1878 г. Началото на новата българска държава е поставено от самите българи чрез два основополагащи акта: изработването и приемането на основен закон – конституция от Учредителното събрание (март–април 1879 г.) и избора на държавен глава, осъществен от Първото Велико народно събрание на 17 април 1879 г., пред което избраният монарх княз Александър I се заклева и встъпва в длъжност на 26 юни същата година.

БЕЛЕЖКИ

¹ Генчев, Н. Българската култура XV–XIX век. София, 1988, с. 175.

² Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. 1. Москва, 1961, док. № 376, с. 556–557.

³ Петков, П. Ст. Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г. В. Търново, 2003, с. 178 сл.

⁴ Петков, П. Ст. За горната хронологическа граница и за понятието “Българско възраждане”. – История, 2001, № 2–3, с. 55–67; Българските национални празници и българският национален идеал. – В: http://liternet.bg/publish11/petko_petkov/bylgarskite.htm; същото в: Сборник в чест на доц. д-р Минчо Минчев. Изследвания по случай 60 години от рождението му. В. Търново, 2006, с. 16–21; Въпросът за периодизацията на новата българ-

ска история в историческата литература след 1989 година. – В: Предизвикателствата на промяната. Национална научна конференция. София, 10–11 ноември 2004 г. Съст.: доц. д-р И. Баева и доц. д-р Пл. Митев. София, 2006, с. 195–208.

⁵ **Петков, П. Ст.** Въпросът за периодизацията на новата българска история в историческата литература след 1989 година, с. 195–208.

⁶ **Петков, П. Ст.** Периодизацията на новата история на България в учебниците за 11 клас (1996–2004). – В: Националното историческо образование. Национална конференция 14–15 май 2005 г. В памет на Стефка Коларова. В. Търново: Фабер, 2005, с. 130–136.

⁷ **Петков, П. Ст.** Българският проект за конституция от 1879 година (Към историята на идеите за идеите за политическо управление през 70-те години на XIX в.). – Истор. преглед, (2000), кн. 3–4, с. 56–77.

⁸ Дневници на Народното събрание, Търново, 1879, с. 91.

⁹ **Стателова, Е.** Източна Румелия (1879–1885). Икономика, политика, култура. (София, 1983).

¹⁰ Извори за историята на Добруджа 1878–1919. Т. 1. Съст.: Ж. Попов, К. Пенчиков, П. Тодоров. София, 1992, док. № 10 (Из Санстефанския прелиминарен мирен договор, чл. 19 а), с. 20–21.

¹¹ **Петков, П. Ст.** Българската православна църква и откъсването на Северна Добруджа от диоцеза на Екзархията (1877–1879 г.). – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 7. В. Търново, 2000, с. 343–356.

¹² **Дойнов, Д.** Кресненско-Разложкото въстание 1878–1879. София: БАН, 1979.

¹³ Неслучайно в емигрантските вестници от 1876–1877 г. се прокарва идеята за “начало на българското възраждане”, заради превръщането на българския въпрос в централен за великите сили и предстоящото начало на руско-турската война. – Български глас, бр. 46, 30.IV.1877; г. II, бр. 9, 13.VIII.1877; **П. Ст. Петков**, Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г. В. Търново. 2003, с. 75–89.

¹⁴ Тук ще отделя няколко реда на заядливата бележка в иначе интересната книга на **Р. Даскалов** “Как се мисли Българското възраждане” (С., 2002, с. 155, 163), издаваща неоправданото високомерно-пренебрежително отношение на автора към тезата ми за горната хронологическа граница на преддържавната нова история, която той неаргументирано заклеява като “формалистичен опит”. Вместо да коментира принципния въпрос, поставен от мен, Р. Даскалов го обявява за “дреболия” и ярко демонстрира нежеланието си да прочете и осмисли целия текст – той пламенно ме критикува заедно със пледирал горната граница да е свързана с “възцаряването на Батенберг”, с което показва, че не познава и не разбира идеята ми, а и пренебрегва много съществени подробности от българската история (например тази, че български княз Батенберг няма, първият княз на България е Александър I). В същата част от книгата си той за жалост показва, че не познава или поне не цитира коректно творчеството на проф. Н. Генчев, на чиято памет е посветил изследването си: на с. 156 Р. Даскалов твърди, че “някои (напр. Н. Генчев) правят уговорката, че в останалата извън пределите на новообразуваната държава област Македония Възраждането продължило до Първата световна война...”, а на цитираните от него с. 7–8 от “Българско възраждане” Н. Генчев изброява много повече области – “Македония, Източна и Егейска Тракия, Северна Добруджа и Западните покрайнини”.

¹⁵ **Петков, П. Ст.** Историята като полифония. Изследвания по нова история на България (От Българската завера 1835 до Крайовския договор 1940 г.). В. Търново: Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, 2005, с. 69.